УДК 930.27

Шеїн С. С.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОСИН ОЛЬВІЇ ТА МЕТРОПОЛІЇ В АРХАЇЧНУ ДОБУ

Проаналізовано відносини Ольвії зі своєю метрополією – Мілетом в архаїчний період на основі двох протилежних теорій колонізації – аграрної та торгівельної. Здійснена спроба на основі ранніх та нових досліджень по-новому переосмислити основні питання відносин двох грецьких міст.

Ключові слова: *Ольвія, Мілет, поліс, метрополія, колонізаційний процес, колоніальні об'єднання.*

Проанализированы отношения Ольвии со своей метрополией – Милетом в архаический период на основании двух противоположных теорий колонизации – аграрной и торговой. Сделана попытка на основании ранних и новых исследований по-новому переосмыслить основные вопросы отношений двух греческих городов.

Ключевые слова: *Ольвия, Милет, полис, метрополия, колонизационный процесс, колониальные объединения.*

The article is devoted the analysis of relations Olbia with the mother country – Miletus during the archaic period on the basis of two opposite theories of colonisation – agrarian and trading. The author has made attempt on the basis of early and new researches in a new fashion to rethink the basic questions of relations of two Greek cities.

Key words: *Olbia, Miletus, the policy, mother country, colonisation process, colonial associations.*

При розгляді питання стосовно відносин між метрополією та її полісами у контексті грецької колонізації слід торкнутись декількох аспектів, що дадуть можливість більш реально і з різних сторін розкрити специфіку цих відносини. Першою, ключовою, проблемою є визначення суті самої причини мілетської колонізації.

На фоні загальної грецької колонізації, навколо причин якої досі існує полеміка, питання щодо колонізаційної діяльності саме Мілета має різні аспекти. Справедливо буде стверджувати про те, що кожна колонія, яка б не була ціль її заснування, могла поєднувати в собі різні особливості, одна з яких могла відігравати домінуючу роль в залежності від початкової цілі колонізації. Стосовно ж планів Мілета щодо Нижнього Побужжя, то слід зосередити увагу на наступних моментах.

Виходячи з двох протилежних за своєю спрямованістю теорій колонізаційного процесу – торгівельної та аграрної, спільною рисою причин колонізації, ймовірніше за все, були певні зміни в середині грецького суспільства і конкретних грецьких міст, ситуація в яких і була тією рушійною силою, яка спонукала окремі верстви суспільства до освоєння нових територій. Не зосереджуючись на характеристиці вище згаданих теорій причин колонізації, зупинимось лише на наявному в обох теоріях факті перенаселеності грецьких міст в архаїчний період та відсутність у потрібній кількості земельних наділів, а відповідно і засобів для існування. Якщо в такій ситуації метрополія прагнула «позбутися» зайвої кількості жителів шляхом переселення їх на далекі території, то як пояснити, з одного боку, саму можливість виживання першопоселенців на нових територіях у перший період після прибуття, та наявність великої кількості пишної розписної кераміки та амфорної тари для транспортування товарів, що мали торгівельне призначення – вина, олії, виробів ремісництва, з іншого. Адже, по-перше, поки новоосвоєна земля дасть можливість задовольнити харчові потреби, за рахунок чого люди мали існувати на нових землях? Чи багато припасів та худоби вони могли привести з собою на човнах через все Чорне море? По-друге, чим можна було б компенсувати великі затрати на освоєння нових земель? Логічною відповіддю буде прагнення на початковому етапі якимось чином прогодувати себе, а далі – організувати господарство з метою створення надлишків виробництва для їх реалізації як у метрополію, так і в інші поліси.

Аналогічну думку висловлював Ю. Г. Виноградов, який стверджував, що основна маса завезеного з метрополії товару була призначена для торгового обміну з районами, що оточували поліс [1, с. 53]. Як доказ цього, за словами Ю. Г. Виноградова, є наявність археологічних знахідок грецьких виробів на поселеннях та похованнях зокрема лісостепової Скіфії. Існує твердження деяких дослідників, що широкий розмах торгівельних відносин з оточуючим населенням на початку існування поліса є сумнівним через малу кількість матеріалу. Той факт, що знахідки грецьких виробів архаїчного періоду у степових та лісостепових районах нечисленні, можна пояснити

тим, що дані матеріали могли осідати лише у племінних вождів і не були доступні загалу. Це доводять археологічні розкопки скіфських поселень та курганів, де наявність грецьких виробів присутня у більшій кількості в останніх. На захист існування товарних відносин на початковому етапі становлення поліса можна привести добре відомий у тодішній Греції факт про поширення пиятики у скіфських племен. І саме вино, яке завозилося в Ольвію переважно з острівної Греції, могло бути однією із головних статей торгівлі та обміну. Що ж стосується Мілета, то в архаїчний період ймовірним видом товару для полісу з метою обміну могли бути, зокрема, дорогі тканини, якими славився тодішній Мілет. Від оточуючих племен, в основному осілих скіфів, що займалися землеробством, поліс міг отримувати зернові культури як для внутрішнього вжитку, так і для експорту в метрополію. За свідченням дослідників на ранніх етапах поліс навряд чи міг виробити достатню кількість зерна, зокрема для експорту [2, с. 52]. Це також свідчить про те, що ці торгово-обмінні відносини склались не випадково і хаотично, їм мали передувати певні «розвідки» територій та ситуації в новому регіоні. Але, не зважаючи на наявність торгівельних відносин на поселеннях в архаїчний період, ймовірніше за все, основною ціллю Мілетської колонізації є не пошук ринків збуту своїх товарів, а пошук територій і ринків сировини, а саме зернових культур, худоби, деревини, і, можливо, сировини для чорної металургії. Як один із фактів на доказ цього твердження можна привести стан справ у самому Мілеті у VII ст. до н. е., який постраждав від воєн з Лідійським царством і прийшлими племенами кіммерійців, які цілком могли завдати шкоди Мілетській хорі і підірвати цілісність її економіки. Тому цілком ймовірним є факт початку колоніальної політики Мілета в Північне Причорномор'я, зокрема в Нижнє Побужжя, яка ознаменувалася заснуванням спочатку поселення Борисфен на о. Березань, а потім, з новою хвилею колоністів, заснуванням нового полісу – Ольвії. Але якими б не були поліси за своєю спрямованістю – торгівельні, чи землеробські, фактом залишається те, що на першому етапі формування нової держави основою їх економіки все ж мало бути саме сільське господарство.

Торкнемося ближче питань економічних відносин між метрополією і новоствореним полісом. Починаючи з другої половини VI ст. до н. е. можна говорити про формування окремого етапу торгівельно-обмінних відносин Ольвії у зв'язку з початком перетворення її зі звичайного, але не випадкового, поселення на центр, у якому починають формуються передумови створення поліса. Ця полісна система формувалася все ж таки на землеробній основі. На зміну монет-стрілок, що були поширені на Березанському поселенні, в грошовий обіг Ольвії вводиться нова мілка монета – дельфінчик, що можна також пов'язати зі змінами в релігійній сфері поліса. Цей момент дослідники пов'язують із виникненням Агори – торгівельно-адміністративного центру міста, хоча на початковому її етапі Агора являє в більшій мірі не торгівельний осередок, а лише суспільний центр. Як вже згадувалося вище стосовно самих торгівельних відносин, то на початковому етапі вони носили двоякий характер: мали місце як грошові відносини, так і натуральний обмін [3, с. 126]. Зокрема торгівельні відносини Ольвії з метрополією в цей період були досить тісні і, виходячи з усього, реалізовувалися не стихійною торгівлею, а регулярними рейсами мілетських купців до Ольвійського полісу. Базуючись на археологічному матеріалі Ольвії, зокрема залишках кераміки, можна стверджувати, що переважна її частина була виготовлена саме мілетськими майстрами і завезена з метрополії. Також з Мілета в Ольвію поряд з керамікою завозилися вино, тканини, скульптурні вироби і навіть архітектурні деталі. На підтвердження тісних економічних зв'язків Ольвії з Мілетом є свідчення того, що з метрополії була перенесена і монетна система, зокрема введення в обіг ольвійських литих асів [4, с. 68]. В грошовому обігу Ольвії, як зовнішньому, так і внутрішньому, мали місце кизикіни, що являлись основною грошовою одиницею грецького світу, починаючи з VI ст. до н. е. Також мають місце знахідки статерів.

Дослідники вважають, що Ольвія могла експортувати до Мілету і інших полісів хліб (як обмінний, так і вироблений), худобу, будівельний ліс, і, можливо, в невеликій кількості сировину для чорної металургії. Звичайно, ці твердження ґрунтуються на основі археологічних даних. Під час дослідження поселення поблизу Широкої балки були виявлені у великій кількості зернові ями для зберігання зерна та печі для його просушки. Під час активного дослідження хори Ольвії архаїчного періоду було виявлено багато аналогічних поселень, які могли використовуватися як місця вирощування та обробки зерна [3, с. 68]. Не дивлячись на це деякі дослідники вважають, що у VI ст. до н. е. про розвинену зернову торгівлю говорити ще не можна [2, с. 55]. Але фактом залишається те, що активне освоєння Нижнього Побужжя в цей період і становлення Ольвії як аграрного центру могло дати основу для розвитку саме зернової торгівлі. Тим більше, якщо взяти до уваги товарообмінні відносини зі скіфським світом на початковому етапі.

Неоднозначним залишається питання щодо обсягів виробництва сезонного Ягорлицького поселення, що спеціалізувалося на видобутку та обробці сировини для чорної металургії. Частина дослідників вважає, що даний металургійний осередок забезпечував продукцією лише внутрішній ринок Березанського та Ольвійського полісів, а не далекий Мілет. Хоча заперечувати факт, можливо, невеликих поставок сировини в метрополію та інші міста не можна.

Питання щодо торгівлі рабами в архаїчний період існування поліса, що часто порушується в літературі, підтверджень не має, як і не може слугувати доказом цього лише наявність рабів. Так само не може відповідати реальності відношення Нижнього Побужжя як території поставки рабів. Адже колонізаційні процеси в регіоні мали специфіку мирного освоєння територій та подальші аграрні та торгівельні, а не загарбницькі відносини з оточуючим світом.

Щодо торгівлі лісом, то як доказ слугує наявність а архаїчну добу на території сучасної Кінбурнської

коси великої лісистої території – Гілеї. Цей факт дає можливість зробити висновки про використання деревини не лише для внутрішніх потреб, але і для зовнішнього ринку, зокрема мілетського.

Те ж саме стосується і тваринництва. За свідченням Геродота в районі Ольвії знаходилися обширні території, сприятливі для випасу худоби, як великої, так і мілкої. Про це свідчить відкриття багатьох тимчасових стоянок для випасу худоби, зокрема, в Аджигольській балці, та наявність у великій кількості остеологічного матеріалу як в самій Ольвії, так і на всіх відкритих поселеннях хори [5, с. 83]. Хоча на перших етапах освоєння території худоба могла, ймовірніше за все, вимінюватись у оточуючих племен.

Отже, можна стверджувати, що основними статтями експорту з території поліса до метрополії були зернові культури, ліс, худоба та металургійна сировина. Хоча, ймовірно перелік експортних товарів міг мати і більш широкий асортимент.

Цікавим є питання політичних відносин Ольвії з метрополією. Найбільш відомим фактом таких відносин був договір ісполітії – рівності громадянських прав усіх членів союзу міст, що заключали дану домовленість. Щодо часу виникнення цих відносин точилася полеміка. Але більш ймовірно, що ісполітія відноситься до архаїчної доби, можливо, після кінцевого оформлення Ольвійського суспільства, а саме у другій половині VI ст. до н. е. Слід зауважити, що ця домовленість заключалася двічі. Другий договір з Мілетського Дельфініона відноситься, скоріш за все, до періоду після осади Ольвії військами Зопіріона, тобто до 329-328 рр. до н. е. [1, с. 69]. До того ж ісполітія Мілету і Ольвії підтверджувала не лише державно-правові та економічні аспекти відносин, а й перш за все – релігійні.

Державний устрій полісів архаїчного періоду часто характеризують як диктатура ойкіста. Заснування, зокрема, Березанського і Ольвійського полісів свідчить про організованість даного заходу. А це говорить про те, потік переселенців з метрополії мав відбуватися під керівництвом певних осіб, в даному випадку – ойкістів, яких обирали в самій метрополії з числа місцевої аристократії. Аналіз епіграфічних джерел та свідчень істориків античності підтверджує той факт, що на початку становлення Ольвійського полісу вся влада належала саме мілетській аристократії, імена представників якої зустрічаються в обох містах. Саме цим ойкістам, які прибули на нові території з першими хвилями переселенців, і належала повна влада в полісі. Слід відмітити, що для освоєння великої території Побужжя, зокрема території майбутньої Ольвійської держави, були потрібні великі людські резерви, що є доказом декількох хвиль колоністів – епойків. Про це свідчить наявність великої кількості тимчасових землянок і напівземлянок на території Ольвії та хори, хоча приблизно в цей же час на Березанському поселенні відбувається масштабна перебудова і перепланування, що досягають своїх найбільших розмірів.

В релігійному житті метрополії і поліса архаїчного періоду можна знайти і відмінності, які стосувалися культу Аполлона. Головним полісним божеством періоду становлення Ольвії і розквіту Березані вважався Аполлон Лікар, хоча в Мілеті на перший план виступав Аполлон Дельфіній. За словами дослідників саме Аполлон Лікар вважався покровителем колонізації і перших поселенців [6, с. 39]. Як доказ першості культу Аполлона Лікаря є наявність в Ольвії першого теменосу, на якому знаходився присвячений йому храм, спорудженням якого займалися, ймовірніше за все, мілетські майстри. Але вже з середини VI – до початку V ст. до н. е. у зв'язку з новими хвилями переселенців, заключенням ісполітії з Мілетом і формуванням полісної системи Ольвії, на перший план виходить культ Аполлона Дельфінія. Про це свідчить будівництво нового, масштабнішого теменоса, на якому було зведено храм на його честь. Та на відміну від храму Аполлона Лікаря, новий храм був споруджений власними силами поліса і, ймовірно, вже після падіння Мілета на початку V ст. до н. е. Цілком можливо, що занепад метрополії стимулював переселення його жителів на територію Ольвійського поліса. Та все ж культ Аполлона Лікаря не втратив своєї актуальності і існував досить довгий час поряд з новим. Цей процес, очевидно, супроводжувався певними внутрішніми конфліктами між першопоселенцями, які володіли кращими землями і займали більш привілейоване становище, і новими епойками, які, не зважаючи на ісполітію, могли бути позбавлені певних громадянських прав. Становлення культу Аполлона Дельфінія пов'язане з випуском перших ольвійських монет у формі дельфіна.

Якщо проаналізувати епіграфічні пам'ятки Ольвії, то слід відмітити повне копіювання шрифту і системи письма метрополії. Те саме стосується і мовної форми, окремі фонетичні явища якої, що були притаманні лише Мілету, знайшли своє відображення і в Ольвії. Аналогічна ситуація простежується і у копіюванні звичок, що були «вивезені» з метрополії, типові іонійсько-мілетські антропоніми, спільні риси і у будівництві та архітектурі. До найбільш важливих моментів спорідненості Мілета і Ольвії є перенесення з метрополії на Березанське та Ольвійське поселення релігійних та державних інститутів: ольвійський календар, що в деталях копіює мілетський, велика кількість типових мілетських богів знайшли своє місце в ольвійському пантеоні, наявність культових колегій, що мали місце в метрополії.

Все це свідчить про дійсно тісні зв'язки Мілета і Ольвії, зокрема в політичному та релігійному плані. Хоча заснована на великій відстані апойкія Мілету могла обрати свій власний шлях розвитку і проводити незалежну політику. Але два міста були потрібні одне одному, і, як відзначають дослідники, саме близькість Мілета зі своєю колонією – Ольвією, була найбільш виражена поміж інших архаїчних колоніальних об'єднань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н. э.: Историко-эпиграфическое исследование / Ю. Г. Виноградов. – М. : Наука, 1989. – 288 с.
2. Крижицький С. Д. Про зерновий потенціал античних держав Північного Причорномор'я / С. Д. Крижацький, О. М. Щеглов // Археологія. – 1991. – № 1. – С. 46–56.
3. Лейпунская Н. А. О роли торгово-обменных отношений в экономике Ольвии 2 пол. VI в. до н. э. / Н. А. Лайпунская // ПГКСВП. – Тбилиси : Мецниереба, 1979. – С. 125–130.
4. Карышковский П. О. Монеты Ольвии / П. О. Карышковский. – К. : Наукова думка, 1988. – 167 с.
5. Журавльов О. П. Кісткові рештки ссавців в Ольвії та на Березані (дослідження 1972-1976 рр.) / О. П. Журавльов // Археологія. – 1983. – № 42. – С. 83.
6. Русяева А. С. Милет-Дидимы-Борисфен-Ольвия. Проблемы колонизации Нижнего Побужья / А. С. Русяева // ВДИ. – 1986. – № 2. – С. 25–64.

Рецензенти: д.і.н., професор О. П. Тригуб;
к.і.н., доцент Ю. С. Гребенніков

© Шеїн С. С., 2011

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2010 р.